

Kovalovszky

Márta

*Művészettörténetész.**Részlet a Corvina**Kiadónál most**megjelent Mit látsz,**Laca? című könyvéből.*

TEREK

A fehérvári ház kicsinyke kertjében Schaár Erzsébet egyik szobra, a *Kóré* (1966) állt. Reggelenként fekete rigó tollászkodott a vékony bronzalak fején, a szobor háta mögött trombitafolyondár narancsszínű tölcseire imbolyogtak a levegőben. Barátnőnk harmincöt hosszú éven át tavasztól őszig erre a látványra ébredt. Telenként csinos kis hósapka fedte az alak feje búbját. 1980-ban a vasút környékéről költöztek a belváros kis utcájába (eredeti neve: Urak uccája). A földszintes ház a 19. század hetvenes éveiben épült. 1890-ben Károly János kanonok, Fejér megye tudós monográfusa egy évet töltött falai között. A kapu két oldalán négy-négy ablak, mögöttük egy-egy háromszobás lakás. A kertben egy másik, korábbi épület is állt, emeletén a város híres kalaposmestere (egyszermind képzőművészeti főiskolát végzett festőművész) élt egykor, aki műtermét és képeit, meg házrészét a múzeumra hagyta. Muzeológusunk családjával így került ide, az utcai lakásba.

A kalapos-festő egykori lakhelyén és műtermében 1980 tavaszán nyílt meg a Schaár Gyűjtemény. A földszinti lakás felújítása és az emeleti emlékmúzeum berendezése egyszerre, párhuzamosan folyt. És akármerre nézett az ember, a fehéredő falak vagy a cserélődő, a megfelelő méretet eltaláló posztamensek egyaránt szilárdságot, otthonos biztonságot sugalltak. Barátnőnk napjában százszor is átvágott a kis udvaron, felszaladt a lépcsőn, hogy megkeresse egy Schaár-plasztika helyét a három helyiség legalkalmasabb pontján, aztán az udvaron ismét átsietve bekukkantott a készülő lakásba, mely üres volt még, de telve mesteremberekkel, s a munka zajával, porral és üdítő, csípős festékszaggal fogadta a belépőt. Elmélyülten szipáskolt a levegőbe, ide-oda futkosott a két hely között, nézte a vándorló fényeket lent, a lassanként helyükre kerülő szobrokat fent – fényesnek, barátságosnak, megbízhatónak, szilárdnak látszott a világ. Az első pillanattól látta mindenki, hogy a szobrok jól fogják érezni magukat itt, mint ahogyan ő is kedvtelve nézegette a mesterek keze nyomán megújuló régi falakat. A sok jövés-menés emelet és földszint, kiállítás és lakás között egyáltalán nem fárasztotta, talán mert úgy tűnt, mintha közben nem váltott volna helyszínt, mintha ugyanabban a térben mozgott volna.

A belépőt mindkét helyen nem egészen szabályos falak vették körül, az emeleti helyiségek némelyikében ráadásul nagyravágyó, ügyetlen boltívek fogadták a látogatót. Az ajtók, ablakok kinyitásukkor alkalmatlanul ütköztek egymásba, nyitott szárnyaik sokféle irányban hasítottak a térbe. Furcsa rövidülések, ferde síkok; ez az átlagos lakásokétól eltérő, szabálytalan geometria azonban meglepően otthonosnak bizonyult. A szem elégedetten siklott végig az egymásba nyíló szobákon.

Amikor 1980 tavaszán a szobrok elfoglalták helyüket a belvárosi házban, látnivaló volt, hogy különös szerencse folytán itt, a kalapos-festő egykori lakásában egymásra találtak a terek, az idők és az őket átítató gondolatok.

Schaár Erzsébet nemegyszer említette azt az élményét, amely a hatvanas évek közepe tájt döntően megváltoztatta szobrászatát. Egy napon takarította a régi budafoki házat, amelyben születésétől kezdve lakott.

Egyedül volt, megállt egy kis időre a nyitott ajtók és ablakok között, az öreg falak között nyíló terekben. Lenyűgözve állt ott. Az irányoknak ebben a különös, méterről méterre változó, forduló mozgásában önmagát a térbe vetett figuraként érezte, olyan alakként, aki a tér része, eleme, aki egyaránt vonatkoztatási pontja a helyszínek, a benne eltelt időnek és a tárgyakat átítató érzelmeknek. Schaár hatvanas évekbeli kisplasztikáinak hátterében ennek a sorsdöntő élménynek megfogalmazását láthattuk. Falak, ajtók, ablakok között, mintegy a térbe szúrva álltak a figurák, egy-egy tépett körvonalú bronzárny. Olykor a kompozícióba beépített tükrök hosszabbították meg a távlatot, sokszorozták meg a látványt, csavarták meg a teret. Máskor csupán a keskeny, árva figurák álltak-léptek a puszta bronz-síkon, kiszolgáltatva az üres levegőnek. Figurának és térnek plasztikai viszonylatát, embernek és környezetének emlékekkel átszótt kapcsolatát fogalmazta meg Schaár új munkáiban. Volt bennük valami olyan közvetlenség, amelyet a muzeológus korábban a magyar szobrászatban egyedül a 19. századi Izsó Miklósnál tapasztalt. Csak a szobrászi formálás közvetlensége lett volna ez? Látszólag. Valójában a szobrász kezének, a munka mozdulatainak nyoma, a falak és figurák kiváltotta emlékek, érzelmek érzékletes lenyomata inkább, „a kőművesek simogatása” – ahogy Pilinszky írta. Ami kétségtelenül, de láthatatlanul létezett, azt most érzékelhetővé vált. Valóságossá. Ez az érzékletesség Schaár műveiben később is megmaradt. Szobrászatában éppen 1966-os, első fehérvári kiállítása idején lépte át a küszöböt, amelyen túl felfedezte a zárt terek és a bennük megjelenő emberalakok kibogozhatatlan, emlékekkel és érzelmekkel megterhelt, láthatatlan erejét. A hatvanas évek végén üvegből építette kisplasztikáit, és karcsú figurák bronzárnyait helyezte be a színes üvegfalak közé, ezek az áttetsző „babaházak” is megőrizték a bronzból formált kompozíciók kivételes közvetlenségét, a falakkal határolt tér érzelmektől terhelt atmoszféráját, a személyességet, amelynek a térben álló alak (vagy néha egy-egy ember módjára viselkedő apró szék) egyszerre volt alanya és tárgya.

Nagy méretű installációja, az *Utca* (1974) részben „hozott anyagból” készült: Schaár korábban készült portréinak gipszpéldányát meg barátainak arcképszobraikat állította be a Csók Képtárban felépített „utca” házainak ajtajai, ablakai mögé, hogy onnan nézzenek ki a látogatóra. A kiállítás-rendezés kezdetén az *Utcának* csak elképzelése élt a szobrász fejében, a megvalósítás nem a megszokott, műtermi magányban történt, hanem a kiállítóteremben, munkatársak, segítők, szájatí báméskodók nyilvánosság előtt. E szokatlan viszonyok között Schaár szenvedélyes erővel és elégedetlenül, bosszúsán építette a kompozíciót, cserélgetve, türelmetlenül illesztgetve a könnyű hungarocell falakat, próbálgatva az ajtó- és ablaknyílások irányát, méricskélve a szobrok helyét. A végső, nagyszabású mű, amely fehér anyagokból – hungarocell, gipsz – készült, első pillanatban mozdulatlan, halott utcának/temetőnek/emlékműnek tűnt, mégsem volt az. A törékeny ablakkeretekben feltűnő arcok, az ajtószárnyak előtt/mögött álló figurák ugyanazt az érzelmi közvetlenséget sugározták, mint a korábbi kisplasztikák. A dermedt anyagból kibújt a szenvedély. Lehetséges, hogy a magányos munkához szokott szobrász belső indulata hevítette át a formákat, az indulat párája – akár egy boszorkánykonyha

gőze – csapódott le rajtuk. Elnézve az apró termetű szobrászt, ez nem is látszott lehetetlennek.

Ha munka közben barátnőnk a Schaár Gyűjtemény ablakából lenézett, éppen az utcai lakásokhoz vezető kapualjra látott. „...lefele látunk, / mint egy alagsori szobába / föntről lefele látunk, / mintha egy lépcsőházból kukucskálnánk lefele / egy akarattal nyitva hagyott (felejtett?) / alagsori szobának ajtaján át...” – akár ha innen, a magasból írta volna Pilinszky *Terek* című versét. A folyosó többnyire akkor is homályos volt, ha sütött a nap, és leginkább egy jókora kaleidoszkóp csövére hasonlított, amelynek végén ott világított a kép: a kapunyílás fölötti vastag, színes üveglapok képe. Átragyogott rajtuk a fény, körvonaluk kissé elmosódott, és a piros, kék, sárga kockák puha, súlytalan foltokként remegtek, puhán vándoroltak a folyosó téglapadlóján és a falakon. Nyáron fecskék keringtek ebben a csőben, majd megzavarodva a színes mozgástól, megfordultak, elsuhantak az udvar irányába. A furcsán elszabott helyiségek, a vakolat egyenetlenségei, az ajtók divatjamúlt asztalosmunkája, az ablakokat kitámasztó fémrudacsok – mindezek megőriztek valamit az egykor itt folyó élet stílusából, szagából, színeiből, s ez jót tett a szobroknak, és jót tett a földszinti lakásba beköltözött életnek is.

Csak pár hete éltek itt, amikor sétából hazaérvén, egy csokornyai napraforgó virágot találtak a nyitott konyhaablakban. Talán a szomszédok hozták a kertjükből a még ismeretlen új lakóknak. Vagy a belváros népe üdvözölte így a friss beköltözőket?

Korábban az állomás közelében laktak. A belvárosba – a múzeumig és vissza – szép, árnyas utcákon, kertes-földszintes házak között vezetett az út. Estéknént hazatérőben mégis leheletnyi szomorúsággal lépték át a láthatatlan vonalat, amely a belvárost elválasztotta a többi városrésztől. Új helyükön, bent a régi házak között, hamar megtapasztalhatták, hogy az utcák szerkezete, az épületek arányai, a középkori falmaradványok idő gyalulta síkja vagy a különböző korok és stílusok kő- és vakolatdíszei mélyén milyen erőik működnek, és hogy végső soron ezek alakítják a felszíni látvány mögött rejlő valóságot, amit belvárosnak neveznek. Egyúttal közelről, szinte a bőrükön érezhették a kisvárosok sajátos természetét is. Anélkül, hogy gondoltak volna rá, átélhették a helynek és az időnek súlyát; látniuk kellett, hogy itt mindkettőnek nagyobb a jelentősége, mint a nagyvárosokban. Egyszer Pákozdon, az őskori földvár ásatásán jártak, s akkor ott, az egykori lakógödröket jelző elszíneződött foltok láttán megértették azt is, hogy az évezredek civilizációk, az ősi települések emberi hajlékainak akolmelege láthatatlanul tovább él az egymáshoz bújó épületek halmozásában. Naponta átérezhették, hogy az emberek, a tárgyak, az épületek egymáshoz való közelsége nem fizikai távolságuktól, hanem kapcsolataik dimenziójától függ. Szoros és bonyolult háló fűzi egybe a helyeket, az időket, az élő és holt embereket; a kisvárost ez a háló kapcsolja a világhoz. Estéknént, ha a lakásokban felgyújtják a lámpákat, az ablakokon beleselkedő aligha tudja megfejteni, értelmezni a benti jeleneteket. A világ kimeríthetetlenül gazdag és sokféleképpen érthető, sokféleképpen elképzelhető nyüzsgése kalimpál az ablaküvegek mögött. „Menjünk ablakon benézni!” – Schaár Erzsébet Readingben élő unokahúga mesélte egy este, hogy Erzsébet sötétedéskor nemegyszer hívta sétára. Ilyenkor az utca sötét-

jéből kíváncsian, izgatottan figyelte az ablakok mögötti jeleneteket. Kispasztikái voltaképpen ezeknek „szereplőit”, az ő befejezetlen gesztusaikat, elsuhanó árnyaikat örökítették meg.

Visszatekintve az ősz muzeológus Schaár Erzsí gesztusával rokonnak látta azt is, ahogyan Ujházi Péter rögzítette a maga sajátos, groteszk módján a kisvárosi lét arabeszkjeit. Ujházi „igazi” fehérvári volt, itt született, ő is a belvárosban élt és dolgozott. A látvány azonban nem érdekelt, sem a barokk falak alól nyelvéket kiöltő középkori faragványok, sem a templomtornyok magas árnyéka, a toronysisakok cifra körvonala. „Még csak az kéne” – morogta a mester. „Piramisai” lépcsősen emelkedtek a magasba, mint az igazi piramisok, de kövek helyett apró színpadok, szobácskák épültek egymásra, egymás mellé, emberalakokkal, rejtélyes jelenetekkel zsúfoltan. „Világszőnyegek”-nek geometrikus alakzataiban pálcikaemberek mozogtak a mindennapok koreográfiája szerint, és mint a régi porolóállványokra helyezett szőnyegek, titokzatos, emberszabású ábrákat terítettek a néző szeme elé. Barátnőnk mindkettejükénél elégedetten ismert rá arra a valóságra, amelyet lassanként kezdett létezőnek tekinteni. Később aztán azt is érdeklődve figyelte, amint a következő esztendőben Ujházi – túlélve az érintésnyi távolságban folyó élet jelenetein, túl a közvetlen környezet, a kisváros keretein – az egész világra kiterjesztette, világmodellé növesztette a kisvárosi közegről alkotott elképzeléseit.

A lassan már őszülő muzeológus a belvárosban élve szívesen merült el az egyre ismerősebb, egyre otthonosabb hajlékok meg lakóik életében. Művészettörténészként ismerte valamennyire a város és épületeinek múltját, folyamatosan tájékozódott a szakirodalomból. Időnként azonban „sánta ördög”-nek képzelte magát: ilyenkor az utcákon járva Le Sage 1707-es regényének főhőséhez hasonlóan megbillentette a házak tetejét, hogy onnan felülről bekukucskálhasson a konyhák, szobák mélyén motoszkáló élet koreográfiájába, az emberek és tárgyak máshonnan nem látható, igazi természetébe. Játékmúzeumokban látott olyan babaházakat, amelyeknek homlokzata hiányzott, hogy a néző – tekintetével helyiségről helyiségre vándorolva – végigkalandozhassa az egész épületet apró lakóival együtt. Élvezettel játszott a képzeletben és „életnagyságban” az ilyen múzeumi látogató szerepét. De szívesen lett volna „Max und Moritz” is, haszontalan, nevetlen csínytevő, mint Wilhelm Busch rosszcsont alakjai, akik a kéményen át vették szemügyre az alanti konyhát (és persze azon át halászták ki maguknak a tűzhelyen sült pecsenyét). Ő maga akkoriban újonnan jöttek számított, nem vetemedett ilyesmire. De nem is volt szüksége mesebeli mutatóvonalokra. Az évtizedek folyamán a belváros épületei, lakásai, lakói egyre közelebb jöttek hozzájuk, egyre szorosabban ölelte körül életüket ezernyi szálával a közeg, amelybe beköltöztek.